

The buck stops here

-Een korte verantwoording van verantwoordelijkheid-

Door Stephan Wetzels

'Life is like a ship on the sea, tossed by every wave and by every wind; a ship headed for no port and no harbor, with no rudder, no compass, no pilot; simply floating for a time, then lost in the waves.'

Clarence Darrow

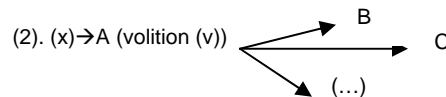
'Denk je een stuurman op zijn schip op het moment dat hij overstag moet gaan, dan zal hij misschien kunnen zeggen: ik kan dit doen of dat; maar als hij geen al te slechte stuurman is, zal hij zich er tegelijk van bewust zijn dat het schip ondertussen zijn gewone vaart loopt en dat het daarom maar een ogenblik lang om het even is of hij het een doet of het ander. Zo is het ook met een mens; vergeet hij rekening te houden met die vaart, dan komt er uiteindelijk een moment waarop er van een of/of geen sprake meer is, niet omdat hij heeft gekozen maar omdat hij het kiezen achterwege heeft gelaten.'

Søren Kierkegaard

Willen we iemand verantwoordelijk houden voor wat hij doet, dan zullen we op de een of andere manier moeten verantwoordwoorden waarom iemand ook echt verantwoordelijk is. Hoewel de pragmatische visie¹ op dit onderwerp bij velen al lang zegeviert, is het goed kort te beschouwen of het ook redelijk is iemand daadwerkelijk verantwoordelijk te houden, gelet op het belang ervan. De centrale en telkens terugkerende vraag met betrekking tot verantwoordelijkheid is "had het ook anders gekund?"². Het is duidelijk dat in het geval een zuchtje wind de bladeren van een boom in beweging brengt, waardoor een takje valt op de grond en tegen een steentje stoot dat een helling afrolt, een grotere steen beweegt die daardoor naar beneden valt en dodelijk het hoofd raakt van een passerende man, sprake is van een volledig gedetermineerde³ gebeurtenis. Schematisch zou dat zo uitzien:

(1). $(x) \rightarrow A \rightarrow B \rightarrow C \rightarrow (\dots) \rightarrow Z$.

Hierbij is er geen sprake van dat het gegeven de omstandigheden anders had kunnen lopen. Deze voorstelling valt samen met de Humeaanse opvattingen over causaliteit alwaar $A \rightarrow B$ opgevat moet worden als een wetmatigheid in de zin dat indien A plaatsvindt, gebeurtenis B volgt, waarbij (x) een voorafgaande gebeurtenis is, of indien A niet was gebeurd, B niet had plaatsgevonden. De kernvraag is nu of handelende actoren binnen dezelfde soort wetmatigheid (kunnen) vallen. Dat antwoord lijkt negatief, om meerdere redenen. Op de eerste plaats indien $A \rightarrow B$, waarbij A de actor is, er geen sprake kan zijn van 'plaatsvinden van B' omdat een actor *in control* zoals Frankfurt dat noemt, geen gebeurtenis is. Hierbij betekent $A \rightarrow B$ dus dat B door A *tot stand is gebracht*, wat wezenlijk anders is dan dat B door A is veroorzaakt. Op de tweede plaats lijkt dat in tegenstelling tot een gedetermineerd causaal verband zoals (1) de actor door middel van zijn wil (volition) de mogelijkheid tot *deliberation* bezit, en (x) daarbij *niet* noodzakelijk $A \rightarrow B$. Schematisch ziet dat er als volgt uit:



Op grond van (2) kunnen we dus stellen dat actor A verantwoordelijk is voor het gevolg (B, C, (...)) door (v), waarbij het proces A die (v) voltrekt een 'beslissing' genoemd kan worden. Hierbij kan bij A dus inderdaad gesteld worden dat 'the buck stops here'. Dat (x) niet noodzakelijk leidt tot B indien A een actor is, is te rechtvaardigen als we een onderscheid aanbrengen tussen *event-causal powers* (ecp) en *agent-causal powers* (acp). Van ecp is sprake wanneer een object een effect (E) kan veroorzaken in zekere omstandigheden, dat wanneer het object zich in die omstandigheden bevindt, het *noodzakelijk* dat effect (E) bewerkstelt, waarbij een actor die acp bezit in zekere omstandigheden de *mogelijkheid* om het effect (E) te bewerkstelligen bezit⁴. De grootste moeilijkheid echter zit in het idee hoe het te rechtvaardigen is dat (x) in het proces van *deliberation* niet noodzakelijk leidt tot $(v) \rightarrow B$. De 'waaromvraag' is hier dus van belang. Het idee dat een actor zelf het idee heeft dat het zijn eigen beslissing is geweest voldoet in de praktijk tot op het moment dat die verantwoordelijkheid sterk in zijn nadeel werkt⁵. We zouden kunnen stellen dat er doorgaans altijd redenen zijn aan te voeren waardoor het waarschijnlijk is dat A niet anders kon dan B, maar daarbij zouden we dus van mening moeten zijn dat A als actor niet sterk genoeg is geweest in het proces van *deliberation*.

Hierbij past dan tenslotte een pedagogische overweging. Fatalisten, nihilisten of liefhebbers van Schopenhauer kunnen altijd wel het lot de schuld geven, maar als A als handelend subject door middel van een adequate primaire socialisatie en een degelijke educatieve vorming een zuiver en sterk geweten ontwikkelt, valt het wel heel zwaar een weloverwogen kwade beslissing (B) niet aan A toe te kennen (maar aan (x) bijvoorbeeld). Op zijn minst kunnen we dan zeggen: 'A, je had beter moeten weten. Dat je desondanks B koos is je aan te rekenen'. En mocht A alsnog het lot de schuld geven, dan kunnen we hem een gerust hart wijzen op het feit dat actoren die B kiezen hoe dan ook verantwoordelijk gehouden worden in onze samenleving en daarvoor een prijs betalen, en daar kan A in dat geval een samenleving toch moeilijk voor verantwoordelijk houden laat staan het haar verwijten.

¹ '(...) truth is what works'. See esp. his *Pragmatism: A New Name for Some Old Ways of Thinking* (New York: Longman, Green, 1907). Cf. John Dewey, 'Propositions, Warranted Assertibility, and Truth,' *Journal of Philosophy* 38(1941). (In: Audi, R. (2003). *Epistemology. A contemporary introduction to the theory of knowledge*. Londen: Routledge. P. 255). Het idee dat we iemand verantwoordelijk kunnen en moeten houden is een idee dat in de praktijk min of meer intuïtief bij ons bestaat, zonder dat we dat kunnen verantwoorden. Dat hoeft ook niet, want in grote lijnen werkt het.

² Zie voor een opmerkelijk antwoord op deze vraag: Hoofdstuk 6 'Could have done otherwise' in Dennett, D.C. (1984). *Elbow Room. The Varieties of Free Will Wanting*. Cambridge: MIT Press. Vanuit een compatibilistisch oogpunt vraagt Dennett zich af hoe relevant de vraag feitelijk is.

³ 'An event (such as a choice or action) is *determined* when there are conditions obtaining earlier (such as the decrees of fate or the foreordaining acts of God or antecedent causes plus laws of nature whose occurrence is a sufficient condition for the occurrence of the event. In other words, it *must* be the case that, if these earlier determining conditions obtain, then the determined event will occur.' (Kane, R. (2005). *A contemporary introduction to free will*. Oxford: University Press. P. 5-6).

⁴ Zie hiertoe O'Connor, T. (1995). *Agents, Causes, and Events: Essays on Indeterminism and Free Will*. New York: Oxford University Press.

⁵ Een pionierszaak in juridische zin was de zaak Leopold en Loeb. In 1924 vermoordden twee doodgewone jongens Nathan F. Leopold (1904-1971) en Richard A. Loeb (1905-1936) zonder direct motief (behalve dat ze zich beschouwden als *Nietzschean supermen* en de perfecte moord wilden plegen) de 14-jarige Bobby Franks. Waarom deden ze wat ze deden? Hun advocaat Clarence Darrow hield een historisch pleidooi en wist uiteindelijk beide jongens van de doodstraf te redden door aan te voeren dat alle voorafgaande gebeurtenissen ze niet anders konden doen dan wat ze hadden gedaan. Zie Baatz, S. (2008). *For the Thrill of It: Leopold, Loeb and the Murder that Shocked Chicago*. Londen: HarperCollins.